

МІЖНАРОДНИЙ АРБІТРАЖ ЯК ЗАСІБ МИРНОГО ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

Зоя Мамон,
адвокат, юрисконсульт ЮФ «Міжнародна правнича
компанія», здобувач Інституту законодавства при ВР

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів, покликаний забезпечити цивільне співіснування держав, відноситься до числа імперативних постулатів, які є в основі стабільного функціонування міжнародного співтовариства. Тому система сучасних міжнародних відносин, що стрімко розвиваються, не може функціонувати без ефективного механізму мирного вирішення міжнародних спорів.

Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку і справедливість. Даний принцип знайшов своє відображення і в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, а також у багатьох інших документах Організації Об'єднаних Націй та установчих документах міжнародних регіональних організацій. Так, в 1975 році у Гельсінському Заключному акті НБСЕ було закріплене положен-

ня про те, що держави-учасниці вирішуватимуть спори між собою мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку й справедливість, будуть сумлінно і в душі співпраці докладати зусиль, щоб у короткий термін знайти справедливе рішення, засноване на міжнародному праві. У цих цілях вони використовуватимуть такі засоби, як переговори, дослідження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд або інші мирні засоби на їх власний розсуд, включаючи будь-яку процедуру врегулювання, узгоджену до виникнення суперечок, в яких вони були сторонами¹.

У доктрині міжнародного права виділяють три основні *види* засобів мирного вирішення міжнародних спорів:

- а) погоджувальні (до них відносять перемови, консультації, добрі послуги, посередництво, встановлення фактів, примирення, тощо);
- б) судові (міжнародні суди і міжнародні арбітражі);
- в) міжнародних організацій².

¹ Международное право в документах. — М., 1982. — С. 11.

² Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть [Текст] : учеб. / И. И. Лукашук — М. : Волтерс Клувер, 2005. — С. 264-280; Бондарев И. М. Система международных судебных учреждений. — М. : Юркнига, 2004. — С. 174-178.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

А. Попков поділяє всі засоби мирного вирішення міжнародних спорів на дві *групи*. Погоджувальні засоби (перемови, консультації, слідча й погоджувальна комісії, посередництво, добрі послуги тощо) становлять першу групу й визначаються як *дипломатичні засоби*, тому що сторони самі «контролюють» спір та можуть прийняти або відкинути запропонований механізм його врегулювання. До другої групи — *правові засоби* — входять міжнародний арбітражний і судовий розгляди³.

У сучасній практиці вирішення міжнародних спорів інститут арбітражу посідає важливе місце, однак досі існує проблема його більш широкого й ефективнішого використання. У даній статті особливу увагу приділено *міжнародному арбітражу* як одному із загально визнаних засобів мирного вирішення міжнародних спорів поряд із дипломатичними засобами, а також міжнародним судовим розглядом. Гносеологія міжнародного арбітражу та етапи його розвитку детально розглядались в інших публікаціях автора, тому історичний аспект викладений стисло.

У науковій літературі немає однакості з приводу того, де саме вперше в історії було застосовано арбітражне врегулювання. Переважна більшість фахівців (Л. А. Камаровський, Д. Б. Левін, М. Таубе та ін.) вважають, що вперше третейські рішення можна зустріти в історії Стародавнього Сходу, тоді як інші країною походження арбітражного розгляду називають Давню Грецію.

С. Л. Лазарев висловив цілком об'єктивну думку про те, що немає необхідності вступати у полеміку з цього приводу, оскільки конкретні історичні факти свідчать, що міжнародний арбітраж вперше був використаний на Сході, хоча давні греки більш активно застосовували цей спосіб розв'язання міжнародних спорів⁴.

Слід відмітити позицію І. І. Лукашука про значний вплив релігійних положень на розвиток міжнародних відносин і міжнародного арбітражу зокрема. Вища юрисдикція в середньовічній системі арбітражу належала імператорам і Папі Римському. Будь-яке рішення, як правило, було неприйнятним щонайменш для однієї із сторін спору, але одноособовий арбітр (Папа Римський або імператор третьої держави) мав достатній авторитет для того, щоб рішення було визнане і виконане, тим більше, що воно не підлягало тлумаченню і поясненню, а тому встановити, якими ж юридичними нормами керувався арбітр, було практично неможливо⁵.

Загалом варто відмітити, що у Середньовіччі не було чіткого поділу між арбітражем та дипломатичними засобами вирішення конфліктів, а тому роль арбітра у вирішенні спорів зводилася до ролі мирового посередника у процесі. Однак, не зважаючи на це, середньовічна система арбітражу, як і давньогрецька, і римська, є важливим джерелом концепції сучасного міжнародного арбітражу, який вже тоді активно застосовувався і почав формуватись як окремий інститут міжнародного права.

³ Попков А.Н. Международный третейский суд [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.10 / А.Н. Попков. — М., 2000. — С. 26-33.

⁴ [71] Лазарев С.Л. Международный арбитраж. — М., 1991. — С. 7, 178-179.

⁵ [65] Курс международного права в 6-ти томах — М., 1968. — Т.4 — С. 368.

За часів абсолютної монархії, починаючи з XVI ст., третейський розгляд майже зникає з європейської міжнародної практики. На думку Л. Комаровського, це було пов'язано з тим, що Папа у цей період історії зберігав своє вирішальне значення у суспільстві⁶.

Розвиток сучасного міжнародного арбітражу розпочався в англо-американських відносинах, а саме з «Договору Джея» (Договір про дружбу, торгівлю і мореплавання між Великобританією і Сполученими Штатами Америки 1794 року)⁷.

Необхідно зазначити, що США до 1871 року уклали 171 угоду про арбітражний розгляд із країнами Латинської Америки. Третейські суди брали участь у врегулюванні відносин між європейськими і латиноамериканськими країнами⁸.

У 1900 році на основі Конвенції 1899 року був заснований постійно діючий міжнародний арбітражний суд: Постійна палата третейського суду (ППТС). Її робота до 1920 року була більш плідною, аніж у наступні роки, так, до 1920 року ППТС було винесено 15 арбітражних рішень, в наступні 20 років — лише вісім, а з моменту Першої світової війни було вирішено лише один міжнародний спір⁹.

Свій внесок у справу посилення значення арбітражу зробила Ліга націй, прийнявши у 1928 році Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів. Після Другої

світової війни Загальний акт у переглянутому вигляді був підтверджений у 1949 році Генеральною Асамблеєю ООН¹⁰.

Важливим внеском у розвиток міжнародної арбітражної процедури також було прийняття Конвенції з примирення та арбітражу в рамках ОБСЄ від 15 грудня 1992 року, Європейської конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1957 року під егідою Ради Європи.

Міжнародний арбітраж є одним з найдавніших правових засобів мирного вирішення міжнародних спорів, проте на практиці його роль часто недооцінюється й перевага віддається іншим засобам. З метою визначення концептуальних підходів до подальшого вдосконалення сучасного міжнародного арбітражу важливо визначити його *поняття, форми, види та специфічні риси*. На відміну від таких способів врегулювання міжнародних спорів, як, наприклад, процедура встановлення фактів, перемови і примирення, міжнародний арбітраж, на нашу думку, має безперечну перевагу, адже він не просто встановлює фактичні обставини за суттю спору і розробляє рекомендації з його врегулювання, а виносить остаточне й обов'язкове для сторін рішення.

Як уже зазначалось, історично міжнародний арбітраж передре міжнародним судам, які розвинулися з нього та досі зберігають багато спільних рис, але їх теж потрібно

⁶ [54] Комаровский Л. О международном суде. — М., 1881. — С.123.

⁷ [148,121] Newcomb J.T. New Light on Jay's Treaty // American Journal of International Law — 1934. — Vol. 28. — P.685-692; Хадсон М. Международные суды в прошлом и будущем. — М., 1934. — С.30-33.

⁸ [70] Ладыженский А.М., Блищенко И.П. Мирные средства разрешения споров между государствами. — М., 1962. — С. 99.

⁹ [71] Лазарев С. Л. Международный арбитраж. — М., 1991. — С.54.

¹⁰ [71] Лазарев С. Л. Международный арбитраж. — М., 1991. — С. 55.

чітко відмежовувати. Міжнародні арбітражі, на відміну від постійних міжнародних судових установ, є більш гнучким засобом судового вирішення спорів, оскільки їх утворення і діяльність залежать від волевиявлення самих сторін. У випадку звернення до міжнародного арбітражного суду сторони зазвичай визначають не тільки предмет спору, але і механізм створення та процедури самого суду, включаючи метод обрання арбітрів.

Міжнародний арбітраж — це, поперше, процедура третейського судового врегулювання спорів між суб'єктами міжнародного права, яка завершується остаточним та обов'язковим рішенням по справі; а по-друге — це орган, який відноситься до органів міжнародного правосуддя, створюється договірними сторонами для вирішення конкретного спору (суд *ad hoc*), спорів визначеної категорії або будь-яких спорів, що виникають між ними (інституційний (постійний) арбітраж)¹¹.

Узагальнюючи практику застосування та ознаки міжнародного арбітражу, можна виділити такі риси¹²:

- міжнародний арбітраж (далі — МА) створюється для вирішення конкретного спору або певної категорії спорів;
- МА приймає рішення відповідно до процедури, спеціально вста-

новленої для цих цілей самими сторонами, або на підставі будь-якої іншої процедури, яку сторони визнали для себе обов'язковою і регламентація якої зафіксована у відповідних міжнародно-правових документах (наприклад, Зразкові правила арбітражного процесу 1958 року, Факультативні регламенти ППТС);

- сторони самостійно визначають компетенцію арбітражу, контролюють хід розгляду спору, а рішення суду має для сторін остаточний і обов'язковий характер;
- публічний арбітражний суд, як правило, не визначає власної юрисдикції, а вирішує лише спори, передані сторонами у добровільному чи обов'язковому порядку на його розгляд;
- будь-який спір в МА може бути вирішений на основі принципу *ex aequo et bono*;
- арбітражна процедура може використовуватись при вирішенні будь-яких категорій міжнародних спорів: з наданням переваги політичним або правовим аспектам, за участю міжнародних організацій, спорів між державами і приватними особами тощо¹³.

У міжнародному праві існує дві форми міжнародного арбітражу¹⁴:

- арбітраж, створення якого передбачається у міжнародних до-

¹¹ [51] Казарян Г. Р. Некоторые специфические черты международного арбитража // Проблемы государства и права. — Вып. 11. — М., 1975. — С. 249.

¹² [51, 26, 161] Казарян Г. Р. Некоторые специфические черты международного арбитража // Проблемы государства и права. — М., 1975. — Вып. 11. — С. 248-251; Броунли Я. Международное право. — М., 1977. — Кн. 2. — С. 449; Schlochauer H.J. Arbitration in Bernhardt (ed.) // Encyclopedia of Public International Law : Settlement of Disputes. — 1981. — Vol. 1. — P.14.

¹³ [51] Казарян Г. Р. Некоторые специфические черты международного арбитража // Проблемы государства и права. — М., 1975. — Вып. 11. — С. 248-251.

¹⁴ [78] Лукашук И.И. Международное право. Общая часть [Текст] : учеб. / И.И. Лукашук — М. : Бек, 1996. — С. 269-270.

говорах для вирішення спорів, які виникають при виконанні та тлумаченні останніх (*інституційний* або *постійний* арбітраж);

- арбітраж, який створюється для вирішення конкретного спору, — арбітраж *ad hoc* (ізолюваний), який після виконання своїх функцій припиняє існування, тобто має тимчасовий характер¹⁵.

Дві форми арбітражу існують паралельно, але іноді мають змішаний характер. Наприклад, структура Постійної палати третейського суду (ППТС), заснованої згідно з Гаазькими конвенціями про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 і 1907 рр., деяким чином поєднує в собі якості арбітражу *ad hoc* і інституційного арбітражу, тому що суд існує тільки для того, «щоб забезпечити можливість звертатися до третейського суду у випадку міжнародних суперечок» (ст. 41 Гаазької конвенції 1907 р.). Після виникнення спору сторони неодмінно повинні дійти компромісу для створення арбітражу *ad hoc* під егідою ППТС згідно з положеннями Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр.

Західні науковці Х. Шлохауер та Х. Мангольдт відмічають тенденцію поступового перетворення арбітражної практики від ізолюваних арбітражів на користь постійно діючих арбітражів для вирішення спорів, що виникатимуть у майбутньому за

рахунок розширення сфери застосування останніх¹⁶.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку міжнародного арбітражу, О. Зозуля виділяє три його *види*¹⁷:

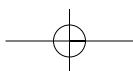
1. Загальний арбітраж, що розглядає спори з політичною складовою, наприклад прикордонні, територіальні спори, спори, які виникають у зв'язку з дипломатичними відносинами.
2. Спеціальний арбітраж для вирішення спорів у спеціальних і технічних сферах відносин між державами.

Спеціальний арбітраж формується зі списку експертів, складеного за кожною категорією спорів, розглянутих судом. Кожна держава-учасник має право висунути двох експертів, авторитетних щодо юридичних, наукових і технічних аспектів спору та мають високу репутацію. Списки формуються й ведуться міжнародними організаціями, що відповідають профілю кожної категорії суперечок стосовно: рибальства — Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН; захисту й збереження морського середовища — Програмою ООН з навколишнього середовища; морських наукових досліджень — Міжурядовою океанографічною комісією; судноплавства — Міжнародною морською організацією (ІМО) або в кожному випадку — відповідним допоміжним органом, якому така організація, програма або комісія делегувала свої функції.

¹⁵ [161] Schlochauer H.J. Arbitration in Bernhardt (ed.) // Encyclopedia of Public International Law : Settlement of Disputes. — Vol. 1. — 1981. — P. 19-20.

¹⁶ [161, 145] Schlochauer H.J. Arbitration in Bernhardt (ed.) // Encyclopedia of Public International Law : Settlement of Disputes. — 1981. — Vol. 1. — P.20; Mangoldt H. Arbitration and Conciliation // Judicial Settlement of International Disputes. — New York, 1974. — P. 487-489.

¹⁷ [49] Зозуля О.О. Міжнародний змішаний арбітраж: досвід та національна практика [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О.О. Зозуля. — К., 2008. — С. 41.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Спеціальний арбітраж, на нашу думку, повинен зробити істотний внесок у справу використання міжнародного арбітражу для розв'язання міждержавних суперечок не тільки в галузі морського права, де він застосовується найбільше.

3. Спеціалізований арбітраж. Сфера його дії охоплює вузьку направленість співробітництва держав: угоди про повітряне сполучення, захист інвестицій, угоди в торговельній та економічній сферах тощо¹⁸.

Цей вид арбітражу останнім часом набуває найбільшого поширення, передбачається у багатосторонніх договорах: Конвенції про міжнародну організацію морського супутникового зв'язку (ІНМАРСАТ) та Експлуатаційній угоді від 3 вересня 1976 р., Конвенції про міжнародну відповідальність за збитки, заподіяні космічними об'єктами від 29 березня 1972 р., Конвенції ООН з морського права 1982 р. тощо.

Підтвердженням того, що дипломатичні засоби врегулювання міжнародних спорів здебільшого поступаються арбітражу, є ситуація, що склалася останнім часом між Хорватією і Словенією. Ось вже майже 18 років ці країни не можуть поділити лінію морського кордону у Піранській затоці (північна частина Адріатичного моря). Переговори у цьому територіальному спорі результатів не дали¹⁹.

4 листопада 2009 року між Словенією і Хорватією була підписана угода, що дозволяє саме міжнародному арбітражу розв'язати територі-

альний спір між сторонами. А зовсім недавно, 23 березня 2010 року, Конституційний суд Словенії виніс рішення, яким нівелювало останню перепону для звернення до міжнародного арбітражу, і визнав законною Угоду від 4 листопада 2009 року²⁰.

Цей приклад яскраво свідчить про безсумнівну перспективність міжнародного арбітражу як мирного засобу вирішення конфліктів і спорів як територіальних, так і будь-яких інших, у всіх сферах міжнародного співробітництва.

Розглянуті в даній статті питання дозволяють також зробити висновок про те, що проблема вдосконалення й ефективного використання міжнародного арбітражу заслуговує всебічного дослідження, оскільки на міжнародній арені склалися сприятливі передумови для міжнародних судів і арбітражів, пов'язані насамперед з активним розвитком міжнародного права і зростанням міжнародної правосвідомості. ♦

¹⁸ [128] Энтин М.Л. Международные судебные учреждения. — М., 1984. — С. 28-29.

¹⁹ Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.cea-taic.be/ru/node/267>

²⁰ Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kazan.kp.ru/online/news/637678/>

Список використаних джерел:

1. Mangoldt H. *Arbitration and Conciliation // Judicial Settlement of International Disputes.* — New York, 1974. — P. 487-489.
2. Newcomb J. T. *New Light on Jay's Treaty // American Journal of International Law* — 1934. — Vol. 28. — P.685-692.
3. Schlochauer H. J. *Arbitration in Bernhardt (ed.) // Encyclopedia of Public International Law : Settlement of Disputes.* — 1981. — Vol. 1. — P.14.
4. Schlochauer H. J. *Arbitration in Bernhardt (ed.) // Encyclopedia of Public International Law : Settlement of Disputes.* — Vol. 1. — 1981. — P. 19-20.
5. Бондарев И.М. *Система международных судебных учреждений.* — М. : Юркнига, 2004. — С. 174-178.
6. Броунли Я. *Международное право.* — М, 1977. — Кн. 2. — С. 449.
7. Зозуля О. О. *Міжнародний змішаний арбітраж: досвід та національна практика [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О.О. Зозуля.* — К., 2008. — С. 41
8. Казарян Г.Р. *Некоторые специфические черты международного арбитража // Проблемы государства и права.* — Вып. 11. — М., 1975. — С. 249.
9. Казарян Г.Р. *Некоторые специфические черты международного арбитража // Проблемы государства и права.* — М., 1975. — Вып. 11. — С. 248-251.
10. Казарян Г.Р. *Некоторые специфические черты международного арбитража // Проблемы государства и права.* — М., 1975. — Вып. 11. — С. 248-251.
11. Камаровский Л. *О международном суде.* — М., 1881. — С.123.
12. *Курс международного права в шести томах* — М., 1968. — Т.4 — С. 368.
13. Ладыженский А. М., Блищенко И. П. *Мирные средства разрешения споров между государствами.* — М., 1962. — С. 99.
14. Лазарев С. Л. *Международный арбитраж.* — М., 1991. — С. 7, 54-55, 178-179.
15. Лукашук И. И. *Международное право. Общая часть [Текст] : учеб. / И. И. Лукашук* — М. : Бек, 1996. — С. 269-270.
16. Лукашук И. И. *Международное право. Особенная часть [Текст] : учеб. / И. И. Лукашук* — М. : Волтерс Клувер, 2005. — С. 264-280.
17. *Международное право в документах.* — М., 1982. — С. 11.
18. Попков А. Н. *Международный третейский суд [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.10 / А. Н. Попков.* — М., 2000. — С. 26 – 33.
19. Хадсон М. *Международные суды в прошлом и будущем.* — М., 1934. — С. 30-33.
20. Энтин М. Л. *Международные судебные учреждения.* — М., 1984. — С. 28-29.
21. [Електронні ресурси] — Режим доступу до ресурсів:
[http://kazan.kp.ru/online/news/637678/;](http://kazan.kp.ru/online/news/637678/)
[http://www.cea-taic.be/ru/node/267.](http://www.cea-taic.be/ru/node/267)